

Kultura tváří v tvář politice [1965]

V poslední době se několik autorů zabývalo naším časopisem, ale popravdě jaksi na okraji svých úvah. Ukázal na to Zdeněk Mlynář, když adresoval Trefulkovi námitku, že svůj článek napsal jakoby o časopisu *Tvář*, ale situaci prý vylíčil tak, jako by šlo o celonárodní problémy vývoje socialismu. Jan Trefulka však nebyl jediný ani první (ba ani poslední), kdo tak učinil. Už před ním poukázal ve stejně volné souvislosti s *Tváří* na vážné problémy, před nimiž stojí socialistická společnost, Jiří Hájek, když mluvil o kyselém jablku, do něhož je nutno kousnout. Nic jiného však nedělá ani sám Mlynář, když v polemice s Trefulkou, který chce v socialistické společnosti vidět tu nejsvobodnější a nejosvícenější společnost, zdůrazňuje, že ani socialistická politika se nemůže zříci politicko-mocenských zásahů do společenského života ani ve sféře názorového boje. Zdá se tedy, že navzdory názorům, že s *Tváří* není o čem diskutovat anebo že se za dnešního stavu věcí zatím neví, oč *Tváři* jde, poměrně rychle vykrytalizovaly správné proporce problému, kterému právě *Tvář* dala svou existencí novou konkrétní podobu. Kdyby *Tvář* za celý tento rok neudělala víc, než že vyvolala v život otevřené formulace odlišných názorů na vztah kultury a politiky, udělala po mém soudu stále ještě dost.

Zdeněk Mlynář polemizuje zdánlivě jenom s Trefulkou, ale ve skutečnosti polemizuje např. i s Hájkem. Ačkoliv se Trefulkovy a Hájkovy názory v ledačem liší, jedno jim je společné. Jestliže Trefulka zdůrazňuje, že svoboda není pro společnost věc volby (libovůle), nýbrž věc nutnosti a sebezáchovy, opakuje vlastně jen jinými slovy to, co už před ním řekl Hájek, když doporučoval uznat zásadu, že v oblasti humanitních věd mají i v socialistických zemích právo na existenci i nemarxistické koncepce. Hájek výslovně říká, že jeho postoj naprosto není motivován takzvaně „abstraktně humanistickými“ zřeteli, ale že mu jde o velice sobecký zájem marxistického učení i socialistického umění. Hájek se ovšem hlásí k nároku marxismu na vedoucí úlohu v oblasti kultury a duchovního života; je však přesvědčen, že si marxismus musí tento nárok dobývat tvůrčími činy bez intervence jakýchkoliv mimoliterárních zásahů, protože by to dnes znamenalo přidávat jen nové nesnáze a výbušniny k množství odstředivých sil, jež se nahromadily v literatuře právě proto, že se dosud ideové problémy řešily jen mocensko-administrativně. Je proto zřejmé, že Mlynář polemizuje také s tímto Hájkovým stanoviskem, když podtrhuje, že i za socialismu se bude a musí projevovat mocensko-politický aspekt mj. i ve střetávání idejí a v názorovém boji.

Pokud jde o faktickou stránku celé věci, pak nelze než s Mlynářem souhlasit. K uplatňování mocensko-politického aspektu ve „vývoji a střetávání idejí“ zajisté dochází a musí docházet, dokud je moc společenskou skutečností. Každý politický koncept „svobodné“

a „osvícené“ společnosti, který chce na tuto skutečnost zapomenout, který ji chce obejít a tak nerespektovat, je zajisté politicky naivní, proto i zavádějící a vposledu neúčinný, nepraktický. Nepotřebujeme idealizaci; chceme *jasně vidět* všechny stránky skutečnosti, chceme mít otevřené oči pro realitu jako celek. A to je právě bod, kde můžeme uplatnit svůj kritický pohled na Mlynářovy názory. Jde totiž o to, vidět vskutku *celou* realitu a nikoli jenom nějakou její část. Ke skutečnosti patří nejen fakt moci, ale také její oprávněnost, legitimnost uplatnění mocenské pozice v konkrétním případě. Mlynář poukazuje na skutečnost mocensko-politických aspirací na regulování ideových sporů a na skutečnost mocenského tlaku všude tam, kde moc existuje, a zcela pomíjí otázku možnosti regulace samotného mocenského tlaku a mocenských zásahů. Abychom však mohli posoudit také tento aspekt věci, musíme nejprve podrobit právě onu faktickou stránku mocensko-politické regulace ideových záležitostí pozornému zkoumání. Nelze přece skončit konstatováním faktu moci a mocenských zásahů a neptat se, jak vlastně vypadá onen proces mocenského ovlivňování názorových sporů, jaké jsou mechanismy mocensko-politických zásahů do kulturní sféry a jakých výsledků takové zásahy dosahují a vůbec mohou dosahovat.

Zdeněk Mlynář ovšem zdánlivě omezuje rozsah mocensko-politických zásahů do oblasti idejí a názorových střetnutí jen na takové názory, které jsou projevem rozporů, jež politika řeší a musí řešit. Politika se v Mlynářově pojetí nemůže ani v socialismu vyhnout tomu, aby omezovala v projevu a působení takové názory, které přímo vyjadřují politicky omezovanou či potlačovanou stránku společenského rozporu. Ponechme zatím zcela stranou, zda faktický stav je dostatečným zdůvodněním oprávněnosti takového postupu. Na tomto místě je rozhodující ta skutečnost, že Mlynář ponechává bez odpovědi otázku, kdo v daném konkrétním případě bude rozhodovat, zda jde či nejde o názor, který je projevem společenského rozporu, řešeného politicky, a zda jde o přímé vyjádření té stránky rozporu, která je politicky potlačovaná nebo omezovaná. Mlynář sám přiznává, že právě v tom je „potíž“, že plevelem např. není mechanicky vše nemarxistické. A protože Mlynář ani nenaznačuje, kdo by měl rozhodovat, co je plevel a co ne, nejde prakticky o vůbec žádné omezení pouze na některé názory, i když to tak na první pohled může vypadat. Na tomto místě tedy Mlynář idealizuje stejně jako Trefulka. Reálně vypadá situace tak, že to je táž mocensko-politická pozice, která proti určitému názoru zasáhne a která rozhoduje o tom, že tento názor je oním „přímým výrazem“ potlačované nebo omezované stránky společenského rozporu. Představa, že Mlynářovo omezení může být jakkoli účinné, je politicky stejně naivní jako zbožné přání Trefulkovo, aby socialistická společnost byla maximálně „svobodná“ a „osvícená“.

Ptejme se tedy: jaký výsledek má uplatnění moci v ideových sporech?

Jakými cestami dochází mocenský zásah uplatnění v kulturní sféře?

Lidé, kteří se účastní ideového sporu nebo duchovního zápasu, jsou mocenským zásahem rozděleni do dvou skupin: jedna skupina je v důsledku zásahu (či tlaku) ve výhodě, druhá se ocitá v nevýhodě. Skupina, která je ve vnější výhodě, je však znevýhodněna právě ve svých ideových pozicích. Nejde jen o morální nevýhodu mocenské pozice, o níž se zmiňuje Trefulka, ale především o to, že váha věcných, logických, ideových argumentů mocensky podporovaného názoru klesá úměrně s rostoucí vahou mocenského tlaku. Dosáhne-li tento tlak určité intenzity, stává se logické, ideové zdůvodňování už docela zbytečným a mění se v agitační a propagandistické násilí. K tomu přistupuje okolnost, že takto vnitřně nahlodané ideové pozice jsou náhle „podporovány“ těmi, kteří z oportunních důvodů přecházejí ze svých dosavadních pozic, proti nimž je nyní tlak namířen, na pozice tímto tlakem protežované. Řady zastánců mocensky podporované ideové pozice, které už tak jako tak byly dosti korumpovány výsluním mocenského zaštitění, jsou dále „posilovány“ těmito konvertity z neideových důvodů. Ideově slabší a zvláště vykořenění se pak tím více chápou oněch mimoideových prostředků, místo ideového zdůvodňování a prohlubování vlastních pozic redukují svůj „názor“ na několik formulí (neboť formule jsou jim už jediným dostupným momentem, když své ideové pozice opustili anebo když nikdy žádné neměli), vynucují si souhlas s těmito formulemi a volají ustavičně po nových mocenských zásazích. Pravidelně se pak stává, že původní ideoví zastánci názoru, kterému se nyní dostává mocenské podpory, se ocitnou v nezáviděníhodném postavení mimoideově manipulovaných, ideově ustavičně rozvracených anebo dokonce podezříváných, odstavených a tak či onak likvidovaných. Tady se ukazuje další Mlynářova iluze, že totiž je možno mocensko-politickou regulaci zaměřit pouze proti těm názorům, které jsou přímým výrazem politicky potlačované stránky společenského rozporu; ve skutečnosti je mocensko-politická regulace, ať chce nebo nechce, eo ipso zaměřena i proti „vlastním“ ideovým pozicím, protože je vůči jejich ideovosti slepá a tam, kde se domnívá je podporovat, je vlastně jejich ideovosti zbavuje a činí z nich výraz své mocenské politiky. Všichni jsme měli příležitost sledovat, jak komunističtí politikové jednali s vlastními, marxistickými filosofy a vědci.

Neméně politováníhodné důsledky má ovšem mocenský zásah pro tu stranu, která jím je postižena, i když tuto politováníhodnost posuzujeme z hlediska cílů tohoto zásahu. Lidé ideově nepevní, charakterově slabí, oportunisté, kalkulanti a kariéristé opouštějí ohrožené pozice a pronikají do řad mocensky posilovaných. Nejlepší, charakterově nejpevnější a nejzásadovější lidé jsou ztraceni pro odpovědnou práci ve společnosti a vystaveni často nejbrutálnějšímu zacházení, protože odmítají ustoupit mocenskému nátlaku tam, kde jde o otázky nejzásadnější a nejhlubší.

Výsledkem je mrhání skutečnými talenty a otevření volného pole konformnímu průměru. Vcelku tedy mocenské zásahy nevedou k posílení vlastních ideových pozic, ale spíše k jejich otupení a zhrubnutí; schopní, talentovaní zastánci odlišných názorů nejsou získáváni, ale je jim znemožňována jakákoli činnost; slabší charaktery jsou ohýbány a lámány; je podpořen růst bezzásadovosti a oportunistu, který vede nakonec až k cynickému vztahu k základním lidským hodnotám; je narušen a nahlodán odpovědný vztah k životu, uvolňuje se opravdová loajalita ke společnosti, bez níž žádná společnost nemůže natrvalo obstát, a je nahražována formálním přitakáváním tomu, co se právě děje, ať je to cokoliv (hlasování při procesech); rozkládají se elementární lidské svazky, na nichž stojí společnost, neboť charakter, ztracený nebo narušený ve veřejných záležitostech, nemůže zůstat nedotčen v životě soukromém; jsou korumpovány mravní základy společnosti, které jsou pro její život stejně nezbytné jako její základy ekonomické, možná i nezbytnější. To všechno proto, že *společnost je celek*, v němž každá uplatněná metoda, každý mocenský zásah, každé administrativní opatření zasahuje všechny, nejen ty, proti nimž je namířeno.

Zdeněk Mlynář má ovšem pravdu, že socialistická politika zůstává politikou a tedy také mocenským řešením existujících společenských rozporů. Kde je moc, tam jsou i mocenské zásahy; s tím je třeba realisticky počítat. Kromě toho si nikdo z nás nepřeje, aby socialistická společnost byla zbavena moci; tolik realismu také máme. Víme také, že mocenský tlak na sebe nebere vždycky jen ty nejhrubší podoby, ale i podoby všelijak zjemnělé a kultivované. To však není rozhodující. Podstata věci leží jinde: jestliže mocenský zásah je v ideovém sporu nevěcný, ba rušivý, jestliže znesnadňuje a přímo vyprazdňuje ideové vítězství i toho názoru, který je mocensky podporován, a jestliže ideový spor vposledu převádí na rovinu, na níž nemůže být jakožto ideový vyřešen a vybojován, pak z toho jednoznačně vyplývá, že jedním z nejnaléhavějších úkolů je *vybudovat hráze* proti mocenským intervencím v prostoru ideových sporů. Mocenské pozice se budou projevovat vždy; oč jde, je postavit meze takovým zásahům, které by chtěly z mocenské roviny spor definitivně vyřešit nebo alespoň jeho vyřešení postrčit, či dokonce které by spor vůbec nepřipustily a v zárodku likvidovaly. Tady se tedy ukazuje svrchovaná potřeba *regulace* právě onoho mocenského zasahování a intervenování, které má vždycky tendenci se prosazovat i tam, kde je nežádoucí a společnosti škodlivé. Taková regulace musí být vedena po dvojí linii. Především musí být zakotvena právně v zákonech a nařízeních; každý mocenský zásah se musí odpovídat před zákonem. To znamená, že každý, kdo se stal jakýmkoliv způsobem předmětem mocensko-politického zákroku (ať svou osobou nebo svým dílem), musí mít možnost odvolání a řádného přešetření celé záležitosti soudními orgány. A protože všechny zákony a zejména jejich

výklad podléhají proměnám v čase, anebo zase ustrnou na nějaké formuli tam, kde skutečný vývoj událostí už je několik mil napřed, je třeba dodržovat zásadně veřejnost projednávání takových případů včetně vyjadřování stanoviska interesovaných kulturních, politických i jiných osobností. Pokusy o mocenské zásahy do názorových sporů a o reglementování jejich výsledků se zajisté budou opakovat vždy znovu i v socialistické společnosti; jde o to, aby se tak dělo *na světle*, na očích veřejnosti, tj. aby veřejnost byla o každé důležité věci tohoto druhu informována, a aby se mohl veřejného posouzení každého takového případu zúčastnit každý občan, který k tomu má co říci.

Mocenský zásah má totiž vždycky (podobně jako moc vůbec) tendenci se vydávat za něco, čím ve skutečnosti není. Zejména vždycky usiluje o to, zdát se oprávněným, legitimním, věcným příspěvkem k řešení nějaké situace. Proto se stává, že pokus, který chce mocenský zásah ukázat v jeho pravé podobě, se setká s novým mocenským zásahem, jímž má být umlčen. To se stává tenkrát, když oprávněnost zásahu je nejistá nebo problematická. Čím je bezprávnost mocenského opatření drastičtější, tím jsou tvrdší i prostředky mocenského umlčování kritiků takového opatření. Odtud vyplývá zcela zřetelně praktický závěr: protože nezákonné použití mocenského opatření čili zneužití moci nesnáší plné světlo, zatímco legitimní, zákonný mocenský zásah se nemá čeho obávat, je veřejné objasňování pochybných případů, kde mohou vyslovit své stanovisko obě strany (nebo více stran), nejlepším způsobem *kontroly a regulace* mocensko-politických tlaků. Konkrétně to znamená, že ideový odpůrce nesmí být beztrestně umlčován. Tak by se jen znemožňovalo, aby ve střetnutí odlišných stanovisek vyšla najevo pravda. V ideovém zápolení je nezbytná konfrontace různých, navzájem si odporujících a oponujících názorů. K tomu je ovšem třeba, aby i druhá strana měla možnost vyložit své názory, ukázat své ideové pozice a veřejně vyslovit důvody pro pojetí, jež zastává. Otevřená diskuse může jenom posílit základní společenský konsenzus; tvrdí-li někdo, že otevřená diskuse může ohrozit socialistickou bázi naší společnosti, přiznává tím jenom, že se diskuse bojí s nějaké slabosti. Buď se domnívá, že sama společnost je slabá a socialismus nepevný, anebo - častěji - že jeho osobní pozice by byla v takovém otevřeném světle příliš nejistá, ne-li nemožná. Ve skutečnosti je výsledkem každé takové otevřenosti a zejména odvahy k pravdě a k vyslovování pravdy vzrůst důvěry ve správné politické vedení a vzrůst nedůvěry ve vedení nesprávné; tak se jen pročistí ovzduší a veřejné střetnutí různých koncepcí jen podepře životaschopné prvky a struktury naší společnosti. Mám ostatně za to, že v těchto základních věcech existuje u nás konsenzus vzhledem ke zkušenostem až kupodivu široký.

Souhlasím se Zdeňkem Mlynářem, že to je celkem nešťastná formulace, jestliže se proklamuje svoboda pro nemarxistické názory. To je svoboda

naprosto vyprázdněná, protože bez určitého programu. Nejde nám a nemůže nám jít o svobodu pro cokoli a pro kohokoli. To bylo charakteristické pro liberály, že hájili kdejakou bláznivou „svobodu přesvědčení“, ale sami žádného přesvědčení neměli. Neexistuje žádná přírodní svoboda, s níž by se člověk rodil. Ke skutečné svobodě se musí každá společnost i každý jednotlivec dopracovat, musí si ji vydobýt, musí se o ni sám zasloužit. A svobody, skutečné svobody se nedosahuje žádným *bojem proti* čemukoliv, nýbrž především a nejprve tím, že na sebe bereme úkol, že se rozhodujeme plnit nějakou povinnost, že pro sebe uznáme platnost nějakého zákona. *Svoboda je nutně spojena se závazkem*, se smlouvou, se slibem. Vítám proto formulaci Mlynářovu, že mladou generaci nemine *povinnost rozvíjet dál socialismus*. To je nepochybně povinnost nás všech; a v této povinnosti, v tomto závazku, který uznáváme, v této smlouvě, pro jejíž dodržování jsme se rozhodli a denně se vždy znovu rozhodujeme, je založena naše svoboda říci své mínění, i když se odlišuje od toho, které dostáváme v oficiálním balení. Nejde v žádném případě o svobodu pro nemarxistické názory (ani zase pro názory jen marxistické), ale o *svobodu pro správné názory*, pro pravdivé poznání, pro tvůrčí, vynalézavé, kvalifikované řešení problémů a obtíží, do nichž se naše společnost dostala a ještě dostane. Po mém soudu málo záleží na tom, bude-li správné řešení nalezeno marxistou nebo nemarxistou; jde o to, aby to bylo správné řešení. Marxismus je metoda poznání; tato metoda se musí osvědčovat, anebo bude odložena jako tolik jiných metod, které přestaly sloužit. Aby se marxistické myšlení nestalo přítěží místo pomoci, musí se starat na prvním místě o správné, pravdivé poznání a ne o svůj marxismus. Každý marxista musí vyznávat obměněnou Aristotelovu zásadu: *amicus Marx, magis amica veritas*. A k tomu, rozhodovat co pravda je a co není (právě tak, jako co je a co není marxismus), je nejméně kompetentní mocensko-politický zásah.

Tvář nemá naději, že by mohla i nadále odolávat nejrůznějším tlakům a opatřením, leč ve své kulturní, ideové, duchovní převaze. Je to možná příliš velký požadavek, příliš veliké zatížení pro mladý časopis, řízený mladými lidmi. Bude-li Tvář pokračovat po jednu nastoupené cestě, musí všechno dělat mnohem lépe než dosud, o tom není sporu. Vezme-li si však tu odpovědnost, podrží-li svůj závazek, pak může přinést společnosti cennější výsledky než tucet lavírujících časopisů. Neboť tuto odpovědnost, kterou si na sebe bere sama a dobrovolně, jí nikdo nemůže vzít; vzít jí lze jen prostředky, jimiž svou odpovědnost realizuje. Kdo si však jednou takovouto společenskou, lidskou odpovědnost na sebe vezme, ten si dovede najít nové prostředky a pokračovat. K odpovědnosti je volán každý; nikdo není vyvázán, nikdo není předem diskvalifikován, každý se může rozhodnout *nezůstat neutrálem, ale vzít si svůj podíl odpovědnosti*. To je potom ten pravý politický aspekt občanského rozhodování, kterému moc není

nadřazena, ale docela naopak v něm má svůj zdroj a svou normu. Občanům, uznávajícím svou odpovědnost za život společnosti, se pak každý mocenský zásah musí politicky odpovídat. Veřejně odpovídat.

- - -

(Článek napsán koncem listopadu 1965 pro *Tvář*, jejíž další vycházení bylo v té době už velmi nepravděpodobné. Redakcí byl zařazen do posledního čísla ročníku, ale cenzura jej „pozastavila“. Autor jej proto 10. 12. poslal dr. Zd. Mlynářovi s průvodním dopisem, v němž ho – tehdy tajemníka právní komise ÚV KSČ – upozornil na nezákonnou existenci cenzury. V polovině ledna mu Zd. Mlynář napsal zevrubnou odpověď, v níž vyjadřuje svůj souhlas s tím, že publikace článku nebyla umožněna, i když dodává: „Omezení Vašich názorů rozhodně pro mne není žádný program, je to naopak i ze subjektivního hlediska hluboce tíživý moment celkového politického úsilí. Nemyslete si, prosím, že podobné postoje se zaujmají lehce a jen tak mimochodem, že člověk osobně nepřemýšlí stále znovu a z různých hledisek o vlastním názoru, že se tu nevkrádá mnoho pochybností atd. Pocit odpovědnosti či spoluodpovědnosti tu není rozhodně lehčí než Váš pocit odpovědnosti za Váš postoj...“ Po třech letech článek vyšel v obnovené *Tváři* 3, 1968, č. 2, str. 10-13.

Citace z prvních odstavců odkazují na články Jana Trefulky z *Literárních novin* 1965, č. 42, Zdeňka Mlynáře z *Kulturní tvorby* 1965, č. 45, a Jiřího Hájka z *Plamene* č. 9 a 10 z roku 1965: č. 9, str. 37-43, č. 10: str. 70-77.)